

ОСИП БЕЗПАЛКО: СТОРІНКИ ЖИТТЯ І ГРОМАДСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

На сучасному етапі виникає необхідність відновлення історичної правди щодо багатьох українських діячів, які в радянські часи під тиском партійно-тоталітарного режиму були незаслужено забуті. До них належить відомий український політичний діяч, публіцист Осип Безпалко. Як соціал-демократ він брав активну участь в українському національному русі першої половини ХХ століття, особливо в період Української революції 1917-1920 рр., виступаючи як один із лідерів загальнонаціонального масштабу, член уряду УНР.

Постать О.Безпалка привертала увагу дослідників. Окремі епізоди та факти з його політичної біографії, зокрема згадки про участь у партійних з'їздах і конференціях Української соціал-демократичної партії (УСДП), позицію щодо актуальних питань суспільно-політичного і внутріпартійного життя знаходимо вже у працях його соратників по партії, які висвітлювали історію української соціал-демократії в Галичині та на Буковині в цілому¹, а також сучасників, активних діячів Української революції 1917-1920 рр.². Стислі біографічні нариси про О.Безпалка вміщені у довідкових виданнях з історії України³. Місце та роль його в українському національному відродженні на західноукраїнських землях, в розвитку робітничого руху, діяльності УСДП, участь в Українській революції та інші аспекти знайшли відображення в роботах радянських⁴, сучасних українських⁵ та окремих зарубіжних науковців⁶. Проте в сучасній вітчизняній історіографії фактично не створено цілісного і детального політичного портрету О.Безпалка. Тому на сьогодні важливим завданням є докладне висвітлення життя і діяльності цього відомого українського діяча.

Осип Безпалко

Осип Безпалко народився 1881 р. у Чернівцях. Вже у гімназії познайомився із соціалістичними ідеями, встановив контакти з галицькими громадсько-політичними діячами, у тому числі з М.Павликом, В.Старосольським, Є.Косевичем, заснував перший на Буковині гурток української гімназійної молоді, став його головою⁷. Ще гімназистом виступав на вічах, організованих Русько-українською радикальною партією на Снятинщині. Внаслідок цього О.Безпалко потрапив під нагляд поліції, що разом зі скрутним матеріальним становищем робить його подальше навчання неможливим. 1900 р. він залишає гімназію і з 1901 р. працює у редакції часопису “Буковина”⁸. У 1903 р. стає народним вчителем у Вашківцях, ініціатором створення філій товариства “Січ” у багатьох буковинських селах, виступає проти місцевих поміщиків, за що його протягом півтора року чотири рази переводять з одного села в інше⁹. Невдовзі О.Безпалко переходить на роботу до робітничих організацій у Чернівцях, бере активну участь у соціал-демократичному русі на Буковині, стає лідером буковинської організації УСДП Галичини й Буковини.

Слід зауважити, що буковинська організація українських соціал-демократів була складовою частиною УСДП і водночас однією з п'яти національних секцій Буковинської соціал-демократичної партії.

У 1906 р. О.Безпалко вперше взяв активну участь у роботі партійного з'їзду.

На II з'їзді УСДП, що проходив у Львові 27-28 січня, він був присутній у складі дев'яти делегатів від Буковини і виступав щонайменше двічі: спочатку в дискусії з питання боротьби за загальне виборче право, а потім наприкінці з'їзду запропонував офіційно визнати утворену в 1905 р. окрему Єврейську соціал-демократичну партію Галичини. Оскільки останнє йшло врозрід із позицією керівництва австрійської та галицько-польської соціал-демократії, з'їзд відхилив його пропозицію¹⁰. На цьому з'їзді О.Безпалка вперше було обрано до керівного органу партії – Екзекутиви УСДП¹¹.

Умови громадсько-політичної праці на Буковині були тоді нелегкими. Спільний теоретичний орган українських соціал-демократів Галичини і Наддніпрянщини журнал “Наш голос” з цього приводу писав, що Буковина – це Австро-Угорщина в мініатюрі: поліетнічний регіон з п'ятьма національностями (українці, румуни, німці, поляки, євреї), де жодна з національних соціал-демократичних партій не може бути сильною наодинці, без співпраці з іншими національностями. Крім того, Буковина була “краєм анафальбетів (неписьменних. – *Авт.*) і злидарів”, що неабияк утруднювало політичну пропаганду й агітацію¹². Незважаючи на це, О.Безпалко, який мав посаду вчителя у Чернівцях, з головою поринув у активну партійно-політичну діяльність. З 1908 р. він видає і редагує двотижневу соціал-демократичну газету “Борба”, що стала органом УСДП на Буковині. Газета “була поставлена дуже малими матеріальними средствами і була звалена на плечі кількох товаришів”, стала результатом їхньої “мозольної” праці¹³. Видання “Борби” виявилось важкою справою, через брак матеріальних засобів газета виходила нерегулярно. “Купуюча сила наших робітників дуже слаба, бо страшне безробіття¹⁴”, – писав О.Безпалко В.Левинському в лютому 1908 р.

Окрім видавничої діяльності, О.Безпалко, як про це доносила владі дирекція поліції у Чернівцях, вів активну агітаційну роботу серед робітників, організовував масові збори та мітинги, виступав на них українською мовою. Так, 14 липня 1907 р. на робітничих зборах у Чернівцях він виступив з доповіддю “Значення організації робітників”¹⁵. 19 лютого 1908 р. О.Безпалко мав доповідь “Християнські суспільники в світлі правди”, 4 жовтня того ж року доповідав про сеймову виборчу реформу¹⁶, а 11 жовтня виступив з доповіддю на тему “Робочий народ і буковинський сейм” на вічі у Чернівцях, скликаному спільно буковинськими організаціями УСДП та Української радикальної партії (УРП), висунувши вимогу загального і рівного виборчого права до крайового сейму, підтверджену в резолюціях віча¹⁷. 14 лютого 1909 р. О.Безпалко брав участь у багатонаціональному Буковинському крайовому з'їзді залізничників у Чернівцях, що проходив за участю гостей із Відня, Львова та інших міст¹⁸. 7 липня 1910 р. він виступав на зборах української студентської молоді у Чернівцях з приводу кривавих подій у Львівському університеті, підкреслюючи необхідність об'єднання поневолених націй у боротьбі за соціальні та національно-культурні права¹⁹. 13 лютого 1911 р. О.Безпалко виголосив доповідь на масових зборах робітників різних національностей, організованих соціал-демократами, про утиски громадянських прав з боку австрійського уряду²⁰.

Водночас О.Безпалко брав активну участь у внутріпартійному житті, розбудові соціал-демократичної організації на Буковині. 29-30 жовтня 1910 р. він був залучений у складі 35 делегатів до роботи крайової конференції Буковинської соціал-демократичної партії. На конференції О.Безпалко доповідав з питання організації й агітаційно-пропагандистської роботи, підкреслював, що, враховуючи багатонаціональний характер буковинського робітництва, його політична організація має бути інтернаціональною, однак агітація мусить вестися окремими національними групами. Звідси випливала необхідність утворення окремих партійних інституцій та національних агітаційних комітетів, що й було ухвалено конференцією²¹. 26-27 вересня 1911 р. у Робітничому домі в Чернівцях відбулася перша крайова конференція українських соціал-демократів Буковини за участю 50 делегатів з 26 населених пунктів регіону. На ній О.Безпалко

виступив з доповіддю про фахову і політичну організацію, в результаті чого було вирішено заснувати українське політичне товариство “Борба”, обрано його керівний орган (віділ), до складу якого увійшов і Безпалко²².

Як лідер буковинської організації українських соціал-демократів О.Безпалко був присутнім і виступав практично на всіх подальших з’їздах і конференціях УСДП Галичини й Буковини. Так, на III з’їзді партії 14-15 березня 1909 р. у Львові він доповідав з питання фахової організації сільськогосподарських робітників. У великому за обсягом виступі розкрив становище сільських пролетарів, вказав на потребу їх згуртування з метою боротьби за свої права й інтереси, докладно проаналізував статuti об’єднань сільських робітників Чехії, Нижньої Австрії та інших країв, вніс резолюцію, що передбачала заснування крайової філії австрійського союзу рільних і лісових робітників з метою організації економічної боротьби наймитів проти великих землевласників²³.

Поряд з С.Вітиком, М.Ганкевичем та деякими іншими провідниками УСДП О.Безпалко належав до кращих ораторів, агітаторів й організаторів партії. Так, під час виборчої кампанії до австрійського парламенту 1911 р. секретар партійної Екзекутиви В.Левинський повідомляв у листі М.Темницькому, що на округ його брата Володимира для допомоги у передвиборній боротьбі придуть “найліпші наші агітатори, між ними й Безпалко”²⁴. Сам О.Безпалко в ході цієї кампанії був висунутий УСДП кандидатом по округу Кіцмань – Садагура на Буковині і, хоч не став послом до парламенту, здобув понад 3 тис. голосів виборців. З цього приводу у звіті Буковинської соціал-демократичної партії керівництву австрійської соціал-демократії наголошувалося, що “цей успіх не варто недооцінювати”, оскільки він дає підстави для сподівань на майбутнє²⁵.

О.Безпалко не міг залишатися осторонь складних внутріпартійних процесів, зокрема гострої полеміки, а згодом і боротьби між “старими” засновниками і провідниками партії (“інтернаціоналістами”), які виступали за продовження тісної співпраці з польською соціал-демократією, за єдність профспілок тощо (С.Вітик, М.Ганкевич, Т.Мелень та ін.), та “молодим” крилом партії (“автономістами”), що прагнули належного забезпечення національних прав і потреб українців у всіх робітничих організаціях, звільнення УСДП з-під впливу польської соціал-демократії, створення масової бази для партії у вигляді українських фахових робітничих організацій (В.Левинський, В.Темницький, П.Буняк та ін.).

Ситуація в партії особливо загострилася після січневої 1911 р. конференції, ухвали якої, прийняті більшістю голосів під тиском “молодих”, фактично звинуватили Польську партію соціал-демократичну Галичини і Сілезії (ППСД) у націоналізмі, прагненні монополізувати галицький робітничий рух, перешкоджати у розвитку української соціал-демократії²⁶. Це питання знову виникло на IV з’їзді УСДП у грудні 1911 р. З метою реваншу “старі” внесли резолюцію, що перекреслювала рішення січневої конференції, викликавши різкий протест з боку “автономістів”. У пошуках компромісу М.Ганкевич запропонував обрати спеціальну комісію для вироблення спільного проекту резолюції. О.Безпалко як один із співголів з’їзду у своєму виступі під час дискусії закликав підтримати пропозицію Ганкевича. Однак “молоді” категорично відмовилися увійти до складу комісії і після того, як у ході голосування з незначною перевагою перемогла лінія “старих”²⁷, демонстративно залишили з’їзд. Це призвело до розколу УСДП і занепаду українського соціал-демократичного руху в Галичині у 1912-1913 рр.

Яку ж позицію у цей важливий для подальшого розвитку партії момент зайняв О.Безпалко і до якого крила в УСДП він належав? За віком, як і деякі провідники “старих”, наприклад Т.Мелень, він належав до молодого покоління в партії. Однак у списках за результатами поіменного голосування щодо резолюцій з’їзду, опублікованих органом “молодих” газетою “Вперед”, прізвища О.Безпалка не було²⁸. Найвірогідніше, що під час голосування він утримався.

За повідомленням газети “Діло”, після голосування у числі сецесіоністів із залу засідань вийшов і член президії з’їзду О.Безпалко, по суті, підтримавши позицію “молодих”²⁹. Однак це твердження спростовується співставленням з іншими джерелами. Зі стенограми засідання з’їзду, оприлюдненої газетою “Земля і воля”, яка після розколу стала органом “старих”, випливає, що Безпалко залишився в залі і мав доповідати з сьомого питання порядку денного – про організацію сільського пролетаріату й аграрні постулати партії, проте, враховуючи пізній час і неможливість нормально обговорити ці важливі проблеми, запропонував відкласти це питання³⁰. Тоді ж його у черговий раз було обрано до складу керівництва партії, фактично фракції “інтернаціоналістів”³¹.

Певне світло на позицію О.Безпалка може пролити його недатований лист до В.Левинського, написаний напередодні з’їзду, як видно зі змісту. Передбачаючи, що справа може закінчитися розколом, О.Безпалко як прибічник збереження єдності партії рекомендував В.Левинському при можливості взагалі зняти з порядку денного питання, обговорення якого могло принести “гострі сварки або розбиття”³². І далі, намагаючись переконати лідера опозиції всередині партії, він писав: “Бачиш, що й чехам, і німцям не удалось знайти дороги. Чого нам бабратися в сім, коли ми не стоїмо ще на ногах порядно... На кожний спосіб я за консолідацію сил”³³. На позицію О.Безпалка певною мірою вплинула і специфіка роботи на Буковині, коли в умовах багатонаціонального краю попри всі розбіжності та певну конкуренцію соціал-демократи різних національностей змушені були взаємодіяти.

Після остаточного розколу партії О.Безпалко з усією буковинською організацією рішуче солідаризувався з “молодим” напрямом в УСДП. У спеціальній заяві з цього приводу, опублікованій у “Борбі”, буковинські соціал-демократи відмовилися визнати з’їзд легітимним, а вину за розкол партії поклали на С.Вітика і Т.Меленя, які, на їх думку, “не бажали жодної злагоди і хотіли переперти свою волю проти волі майже всіх українських соціалістів”, і тому привели на з’їзд людей, що фактично не могли бути делегатами, створивши, таким чином, штучну більшість на користь “старих”³⁴. О.Безпалко заявив про свою відмову увійти до новообраного Екзекутивного комітету УСДП (фактично керівництва фракції “старих”) і у відкритому листі до ЕК закликав його зібрати новий партійний з’їзд для полагодження спору, забезпечивши при цьому справедливе представництво всіх місцевих організацій³⁵. Уже 7 грудня 1911 р. він разом з іншими “молодими” підписав звернення “До українських робітників”, у якому підкреслювалося, що діяльність національної фракції в УСДП ґрунтується, “з одного боку, на самостійності українського робітничого руху, на повній його автономії, а з другого – на міжнародній солідарності”³⁶.

Водночас О.Безпалко усвідомлював і можливі згубні наслідки розколу, тому став одним із перших та головних ініціаторів його подолання, закликаючи обидві сторони до пошуку порозуміння і компромісу, тоді як провідники кожної з них у запалі внутріпартійної боротьби ще прагнули повної перемоги над опонентами. Так, уже на початку 1912 р. він звернувся з листами до лідерів обох фракцій, зокрема до М.Ганкевича і В.Левинського, вів також переговори з представниками ППСД, переконуючи їх, що злука УСДП відповідає й інтересам польської соціал-демократії³⁷. Роз’яснюючи свою позицію соратнику по фракції В.Левинському, О.Безпалко писав, що “діло так треба вести, щоби все було можливо злучити український пролетаріат в одно”, і сам він з останніх сил, незважаючи навіть на неприязнь з обох сторін, стоятиме “все і всюди за консолідацією нашої партії”. Цієї мети можна досягти, якщо здобувати довіру всіх українських робітників, а не ставати на позицію виключно одного напрямку³⁸. Свого лідера підтримала і II крайова конференція українських соціал-демократів Буковини (31 березня 1912 р.), яка після доповіді О.Безпалка в окремій резолюції, ухваленій одноголосно, висунула вимогу “якнайскорішого скликання обома спорячими

сторонами загальнопартійного конгресу в цілі поновного з'єднання” партії³⁹. На цій конференції був присутній Володимир Винниченко як делегат Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП) з Наддніпрянської України у складі Російської імперії⁴⁰. У результаті спільних зусиль, за посередництва представників УСДРП, зокрема Л.Юркевича-Рибалка, наприкінці 1913 – на початку 1914 рр. було знайдено компроміс між двома “гілками” УСДП, закріплений V (об'єднувчим) з'їздом партії 1-2 березня 1914 р.⁴¹.

Суспільно-політичні погляди О.Безпалка яскраво відобразилися в полеміці навколо ставлення партії до назриваючої Першої світової війни. В умовах кризи на Балканах і початку Балканських воєн у 1912 р. діячі “старого” напряму в УСДП, які пов'язували з війною надії на відрив України і Польщі від Росії, видали відозву, в якій вказувалося, що в разі війни повинен вибухнути революційний рух проти Російської імперії і призвести до її розвалу⁴². При цьому документ не містив протесту проти війни взагалі, як і проти агресивної політики центральних держав. Критикуючи таку позицію, очолювана О.Безпалком буковинська організація УСДП у зверненні “До українського робучого люду Галичини і Буковини!” відзначала, що фактично “з мирових демонстрацій польських і українських соціал-демократів, у яких вони лише заявляли своє становище в разі війни з Росією, витворилася демонстрація за війною”. Буковинські соціал-демократи попереджали, що пропаганда війни з метою здійснення ідеї незалежних України і Польщі є “авантюристичним шляхом”, який може призвести до протилежних наслідків – зміцнення європейської реакції⁴³.

Питання тактики партії щодо війни стало одним з основних на V з'їзді УСДП у березні 1914 р. Доповідач з цього питання М.Ганкевич фактично обґрунтував історичну необхідність війни проти Російської імперії на боці Австро-Угорщини з метою здобуття незалежної, демократичної української державності⁴⁴.

З критикою типово оборонських в цілому аргументів доповіді М.Ганкевича з позицій лівого крила європейської соціал-демократії виступив член президії з'їзду О.Безпалко. Він підкреслив, що опудало воєнної загрози використовується правлячими колами з обох боків кордону для відвернення уваги мас від внутрішньої боротьби, водночас різко засудив позицію присутнього на з'їзді Д.Донцова, характеризуючи його як одного з основних “агентів-провокаторів” воєнної кліки, що своєю пропагандою війни “підсичують воєнні забаганки обох держав”. Виходячи з того, що російський імперіалізм нічим не гірший, наприклад, від британського, який жорстоко гнобить народи Індії, Єгипту, Ірану та ряд інших, О.Безпалко висловив думку, що “освободження України, перетворення Росії в демократичну суспільність – се обов'язок пролетаріату Росії”. Про здійснення цього подбає сам внутрішній економічний розвиток країни, тому гаслом української соціал-демократії повинно бути: “проч з війною під кожним услів'ям а сконсолідування революційних сил проти всесвітньої буржуазної реакції”⁴⁵. У ході дискусії прихильники О.Безпалка запропонували проект резолюції, що засуджував імперіалістичну політику Росії й Австро-Угорщини та містив заклик до них: “З далека руки від визволення України”, яке здійснить сам український народ власними силами. Окремі делегати, змалювавши страхіття європейської війни, виступили проти неї як такої, що призведе до братовбивчої боротьби австрійських та російських українців⁴⁶.

Однак при голосуванні переважна більшість делегатів (проти всього 12, з них – вісім буковинців, по два з Галичини і Відня) підтримали висновки М.Ганкевича, таким чином, з'їзд ухвалив внесену ним резолюцію, яка відображала основні положення доповіді⁴⁷.

На початку Першої світової війни О.Безпалко виїхав до Відня⁴⁸, а редагована ним “Борба” була закрита російськими окупаційними властями⁴⁹. Доволі швидко його позиція щодо війни зазнала помітних змін, підтвердженням чого стала співпраця з Союзом визволення України (СВУ), робота в таборах для полонених⁵⁰, входження

разом з іншими представниками УСДП до складу Загальної Української Ради⁵¹. Відповідаючи на закиди Л.Юркевича-Рибалки у потуранні австро-німецькому імперіалізмові, спрямовані проти СВУ і УСДП, О.Безпалко з деякими буковинськими соціал-демократами виступив у червні 1915 р. із заявою у пресі, яка значною мірою розкривала бачення ними сутності світової війни та її значення для українського народу. У заяві, автором якої, найвірогідніше, був сам О.Безпалко, наголошувалося, що гасло “Кожда соціалістична партія має ворога у власній державі” ... є передовсім для нас, українських соціал-демократів, не на часі”, оскільки “недооцінює ваги воєн у класових боротьбах”. Було сказано, що перспектива перебудови суспільних відносин внаслідок війни і загроза Галичині та Буковині як конституційним краям спонукає “з тою самою рішучістю стати проти ... найтяжчого ворога нашого класу і нашого народу, проти ненаситного, бруталного російського царату”. З огляду на вказівки “учителів соціалізму про національні змагання до самостійності і єдності своїх територій, – говорилося у заяві, – лучимось й ми з нашим цілим суспільством, з нашою буржуазією, оскільки її акції звернені в боротьбі з спільним ворогом”, однак “не виходячи при тім поза рами нашої політичної програми”⁵².

Після того, як у липні 1917 р. Австро-Угорщина повернула під свою владу Галичину, О.Безпалко включився у процеси відбудови партії, відновлення внутріпартійного життя в УСДП, розлагодженого важкими обставинами війни та еміграції. 5-6 серпня 1917 р. він у складі п'ятнадцяти членів партії був присутній і головував на першій за час війни конференції УСДП Галичини й Буковини. Після доповіді О.Безпалка про партійну пресу прийнято ухвалу, де вказувалося на “конечність віднови партійного органу”. У зв'язку з цим було обрано комітет, до складу якого увійшли О.Безпалко, В.Темницький та М.Ганкевич⁵³. Щоправда, втілити це рішення вдалося лише за півроку. У березні 1918 р. у Перемишлі почала виходити “Українська робітничка газета”, що створило передумови для відбудови партійних структур⁵⁴.

О.Безпалко взяв активну участь у державотворчих процесах на західноукраїнських землях після розпаду Австро-Угорської імперії. Він увійшов до складу семи делегатів УСДП (як представник буковинської організації) до Української національної ради (УНРади)⁵⁵, створеної в жовтні 1918 р., що виконувала функції політичного представництва українського народу під австрійською владою. На першому засіданні УНРади в ніч з 18 на 19 жовтня соціал-демократи виступили за негайне об'єднання українських земель Австро-Угорщини з Наддніпрянською Україною, в якій державотворчі змагання започаткувала створена весною 1917 р. Центральна Рада. Однак більшість в УНРаді, в основному націонал-демократи і радикали, проголосували за створення Української держави на етнічних землях Австро-Угорщини, мотивуючи своє рішення насамперед міжнародними обставинами. На з'їзді мужів довір'я зі всіх кінців Галичини і Буковини 19 жовтня 1918 р. соціал-демократи (у тому числі й О.Безпалко) залишили засідання на знак протесту проти рішення УНРади про створення західноукраїнської держави фактично під егідою австрійської корони⁵⁶. Однак УСДП підтримала Листопадову 1918 р. національно-демократичну революцію в Галичині, у результаті якої почалося формування органів державної влади Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР).

О.Безпалко разом з В.Темницьким, С.Вітиком й О.Устияновичем були найбільш активними діячами УСДП в УНРаді*, визначали політичну лінію партії. Після Акту злуки ЗУНР з Українською Народною Республікою (УНР) у січні 1919 р. УСДП перейшла в опозицію до урядових чинників Західної Облaсті (ЗО) УНР, виступала за створення єдиного соціалістичного уряду в Україні. “Український пролетаріат береться

* Усього в складі УНРади після довиборів, проведених у листопаді 1918 р., налічувалося півтора десятка соціал-демократів, або близько 10% від загальної кількості депутатів.

не тільки за національні ідеали, але також і за соціальні, маючи на перешкоді дрібну українську буржуазію, – стверджував О.Безпалко на робітничих зборах у Станіславі 16 березня 1919 р. – Наша влада, при допомозі пролетаріату, мусить будувати державу для пролетаріату, а не для польської шляхти, ... на соціалістичний лад⁵⁷. Він закликав до боротьби “проти большевизму–бандитизму так з лівого боку, як і з правого боку, який витворюють у нас різні урядовці через хабарництво, марнотратність державного добра і надуживання своєї власти...”. “Коли наша влада йтиме по лінії інтересів народа, то нам не страшні будуть жодні вороги, бо цілий народ стане в обороні своєї держави”, – завершив виступ О.Безпалко під тривалі оплески присутніх⁵⁸.

Водночас УСДП підкреслювала безперспективність орієнтації політичного проводу ЗОУНР на “буржуазну” Антанту. О.Безпалко переконував на засіданні УНРади 26 березня 1919 р., що “у всіх державах Антанти прийде до голосу ще робітництво”. З іншого боку, “не можна легковажити собі большевиків. Все ж вони утворили сильну державу на півночі, з якою нам числитися треба. Рух сей – стихія”⁵⁹. УСДП закликала до підписання мирної угоди з більшовиками на засадах визнання незалежності УНР.

О.Безпалко став одним з ініціаторів утворення Селянсько-робітничого союзу (СРС) – легальної опозиційної до уряду ЗОУНР організації, що перебувала під переважаючим впливом соціал-демократів. На конференції повітових представників СРС 16 лютого 1919 р. у Станіславі, яка прийняла програму і статут Союзу, О.Безпалко проголосив важливу політичну доповідь. На його думку, політика держав Антанти, передусім Франції, була спрямована проти самостійності України. Однак не треба “впадати в розпуку і зневіру, бо ... почався сильний рух робітництва у Франції й Англії, який ... прийде до керми й іншим оком дивитимеся на наші змагання”. Підкреслювалося, що важке міжнародне становище України має вкрай негативний вплив на внутрішньополітичну ситуацію. Діяльність уряду ЗОУНР різко критикувалася, як “політикування гуртка людей”, щоб “тільки оправдати своє вороже становище до злуки”. Це не дає змоги “створити сильної одноцільної державної власти”, з якою мусили б рахуватися західні держави. Однак доповідач переконував, що “як пролетар Франції й Англії має сказати своє рішуче слово, так і наші селяни і робітники скажуть...”⁶⁰.

На основі виступу О.Безпалка конференція СРС ухвалила резолюцію, в якій підтримала курс Директорії на проведення “реформ в напрямку початкової соціалістичної перебудови”. Резолюція засудила “завойовницьку політику російської совітської власти...”⁶¹. Прийнята на конференції програма СРС вимагала “з’єдинення без застереження, як рівні з рівними, всіх українських земель в одну соборну Українську Народню Републику, з одним центральним правительством”. Водночас метою СРС було “перетворити дотеперішній капіталістично–бюрократичний лад на лад соціалістичний”⁶².

Політичний курс партії українських соціал-демократів визначила конференція УСДП 28-29 березня 1919 р. у Станіславі. У ній взяв активну участь О.Безпалко, виступив з доповіддю про тактику УСДП. За свідченням Л.Ганкевича, він заявив про дотримання УСДП “одноцільного фронту з іншими партіями”⁶³. Однак друквані матеріали конференції “з тактичних причин” не розкривають зміст його виступу. Можна припустити, що доповідач обстоював опозиційне ставлення до провідних галицько-українських партій – Української народно-трудової партії (УНТП) та Української радикальної партії на ґрунті парламентської демократії⁶⁴.

О.Безпалко доповідав ще з двох питань: “Вивласнення великої посілости” і “Наше шкільництво”. Зокрема, він закликав до конфіскації великої земельної власності без викупу. “Ми, соціал-демократи, стремимо до усупільнення всіх средств продукції, – заявив О.Безпалко. – Земля має належати до тих, що обробляють її своїми руками...”. Справу обмеження приватної власності передбачалося передати на розв’язання майбутньому сеймові ЗОУНР. На думку О.Безпалка, конфісковані у поміщиків землі

мали бути безкоштовно передані селянам, причому без поділу “вивласненої землі”, для спільного землекористування⁶⁵. В останній на конференції доповіді О.Безпалко сказав про “потребу реорганізації шкільництва по думці сучасних соціальних реформ”, “в соціалістичному дусі”⁶⁶.

Отже, О.Безпалко взяв активну участь у визначенні політичного курсу УСДП на березневій конференції 1919 р. Учасники конференції розробили програму боротьби за прихід до влади лівих сил демократичним, парламентським шляхом. УСДП перебувала в опозиції до уряду ЗОУНР, виступала за негайне проведення соціалістичних реформ і підписання мирної угоди з урядом радянської Росії, в основі якої лежала б теза про незалежність УНР.

О.Безпалко відіграв важливу роль в організації та проведенні Селянсько-робітничого з’їзду 30-31 березня 1919 р. у Станіславі, що був скликаний керівництвом СРС за умов різкого загострення суспільно-політичної ситуації. На з’їзді ініціативу захопили соціал-демократи, за влучним висловом урядового органу газети “Республіка”, О.Безпалко грав “першу скрипку”⁶⁷. Він проголосив доповідь про політичне становище, в якій обстоював платформу конференції УСДП. “Побідниця Антанта хоче зробити собі з нас імперіялістичне знаряддя в своїх руках, запрягає несвідомі народи на Схід, щоби спинити похід соціалізму, – стверджував О.Безпалко. – Доки євангеліє соціалізму не запанує, не буде ладу ні спокою”. Доповідач виступив проти єврейських погромів, від яких страждало “бідне жидівське населення, а богачам навіть волос не спав з голови”. О.Безпалко переконував, що “більшевизм на Україні нині-завтра зникне, а воля перейде в руки цілого народу”. На його думку, з’їзд СРС був “висловом волі мало – і безземельного селянства, останнім кивком правительству”, яке не мало довір’я серед простого народу.

Водночас доповідач поставив нові вимоги, які не були відображені в резолюціях конференції УСДП. О.Безпалко запропонував доповнити УНРаду делегатами з’їзду СРС у зв’язку з відсутністю в ній заступників малоземельних, безземельних селян і робітників та неможливістю проведення виборів. “Це одиноко можливий шлях для доповнення Національної Ради, щоби в ній приблизно всі верстви нашого народу були заступлені, а в сім випадку передусім малоземельні і безземельні селяни і робітники”⁶⁸, – заявив О.Безпалко. Присутні підтримали його пропозицію і в політичній резолюції вимагали включення 61 делегата Селянсько-робітничого з’їзду до УНРади. Разом з тим учасники засідання засудили інтервенцію більшовиків проти УНР і звернулися до уряду радянської Росії із закликом негайно “припинити грабіжницьку війну..., пошанувати самостійність України...”. Бажаючи “увійти в тісні зносини з українським радянським правительством”, з’їзд заявив про делегування трьох представників СРС до Києва, який був захоплений тоді більшовиками⁶⁹.

Отже, на з’їзді СРС ліворадикальні, ультрареволюційні елементи опинилися в меншості, перемогла поміркована лінія соціал-демократів. 1-3 квітня 1919 р. на засіданнях УНРади соціал-демократи підтримали рішення про кооптацію представників СРС до парламенту. “Дивіться... не з формального боку, а з практичної сторони, – переконував О.Безпалко. – З’їзд був висловом того невдоволення, що є в народі. Поки те невдоволення виявляється в легальних формах, то треба йти йому назустріч, а не перти людей до актів розпуки”⁷⁰. Однак УНРада відхилила домагання з’їзду, мотивуючи тим, що делегати СРС не були обрані загальним голосуванням. Обурюючись на позицію більшості членів УНРади, лідери УСДП не наважилися на революційні дії, закликали “увесь трудовий нарід до заховання спокою і порядку в ЗОУНР”⁷¹. На останньому засіданні IV сесії УНРади 15 квітня 1919 р. О.Безпалко прямо заявив: “В нас не сміє бути партійної гегемонії. Ми, соціал-демократи, йдемо разом зі всіми партіями”⁷².

О.Безпалко взяв активну участь у процесі об’єднання галицької УСДП з ідейно

близькою партією в Наддніпрянській Україні – Українською соціал-демократичною робітничою партією. Головна управа УСДП ще в кінці листопада 1918 р. направила його до Києва для налагодження зв'язків з УСДРП⁷³. О.Безпалко разом з С.Вітиком та Р.Яросевичем були делеговані УСДП на VI конгрес УСДРП, що відбувся 10-12 січня 1919 р. у Києві і прийняв “Резолюцію про об'єднання українських соціал-демократичних партій Українських Народних Республік Східньої і Західньої”. У резолюції говорилося, що, виходячи з факту злуки УНР і ЗУНР, усунення нею державних кордонів, які “ставили між обома українськими соціал-демократіями великі перепони до спільної роботи”, конгрес “вважає необхідним негайне об'єднання” УСДРП і УСДП “у формі повного злиття”. Центральний комітет (ЦК) УСДРП отримав вказівку увійти “в найгісніші зносини” з УСДП колишньої Австро-Угорщини, питання про злуку партій поставити “на затвердження найближчого партійного конгресу”⁷⁴. О.Безпалко з Буковини і галичанин С.Вітик увійшли до складу об'єднаного ЦК партії⁷⁵. Однак через несприятливі зовнішньополітичні обставини процес об'єднання двох “гілок” української соціал-демократії не був завершений.

Після окупації Галичини поляками О.Безпалко переїхав до Кам'янця-Подільського, що влітку 1919 р. став тимчасовою столицею Української держави, місцем перебування урядів УНР і ЗОУНР. Взаємини між обома українськими урядами все більше загострювалися на тлі загрозливої зовнішньополітичної ситуації. О.Безпалко разом з іншими лідерами УСДП підтримував діяльність Директорії. Він увійшов до складу соціалістичного уряду УНР на чолі з членом УСДРП Б.Маргосом, сформованого Директорією у квітні 1919 р., став міністром праці⁷⁶. О.Безпалко залишився у складі нового уряду УНР (на посаді міністра праці), очоленого в серпні 1919 р. наддніпрянським соціал-демократом І.Мазепою⁷⁷.

Наддніпрянські і галицькі політики по-різному бачили перспективи боротьби за українську державність восени 1919 р., коли українська армія була затиснута в “трикутнику смерті” – між російськими білогвардійцями, більшовиками і поляками. Директорія й уряд УНР не визнавали Є.Петрушевича диктатором (хоч це повноваження передала йому Національна Рада), виступали за укладення військово-політичного союзу з Польщею. Натомість Є.Петрушевич, якого підтримували провідні українські партії Галичини – УНТП і УРП, був схильний іти на порозуміння з А.Денікіним. Партійно-політичне протиборство між наддніпрянцями і галичанами перейшло межі об'єктивності й етики. Як пізніше писав О.Доценко (старший ад'ютант головнокомандуючого військ УНР С.Петлюри), “боротьба за владу як наших, так і галичан створювала величезний матеріал “помийного характеру” для сторінок преси”⁷⁸.

В епіцентрі боротьби між наддніпрянськими і галицькими політичними партіями опинилася УСДП Галичини. Партія піддала різкій критиці політику урядових чинників ЗОУНР у газетах “Галицький голос” і “Боротьба”, що виходили в Кам'янці-Подільському. Важливу роль у міжпартійній боротьбі відіграв О.Безпалко, який пропагував свої погляди через газету “Боротьба” (з середини жовтня до 14 листопада 1919 р. вийшло дев'ять номерів). Офіційно стверджувалося, без конкретизації, що “її редагує колегія”, але вплив О.Безпалка на часопис не підлягає сумніву. За словами І.Мазепи, “фактичним редактором” “Боротьби” був член уряду УНР О.Безпалко⁷⁹. “Якби прийшлося розбирати статті “Боротьби”, органу міністра Безпалка, – писав його політичний опонент О.Назарук, – то майже все, що в нім пишеться, можна поділити на три пайки: І. Брехня. ІІ. Неуцтво. ІІІ. Лайка”⁸⁰. На його думку, О.Безпалко “був одним з головних героїв прямо базарної лайки на галицький уряд. Коли Вітик, що також крепко воював проти галицького уряду, бодай мав настільки такту, що не показувався у Петрушевича, то Безпалко з м'якими уклонами заходив до Петрушевича...”⁸¹. Твердження О.Назарука було різке й категоричне, однак аналіз публікацій “Боротьби” давав для цього підстави.

Уже в першому номері газета “Боротьба” безапеляційно заявила: “День відродження галицького народу до самостійного державного життя був рівночасно днем державного злочину української буржуазії і її провідників в Галичині. Галицький нарід ... дістав провідників, яких з глибини душі ненавидів”⁸². Іншим разом стверджувалося, що “страшну ганьбу ... наніс Україні Петрушевич і ціла його компанія”⁸³, було сказано про нього, як про “хитку, амбітну одиницю”, яка стільки принесла “українському народови шкоди!”⁸⁴. Різкі висловлювання газети “Боротьба” викликали протест у керівних колах ЗОУНР. Командуючий УГА М.Тарнавський у жовтні 1919 р. надіслав голові Директорії С.Петлюрі телеграму, в якій домагався “вислідити редактора часопису “Боротьба” та авторів статей, звернених проти галицького правительства і ... командування”, “поставити їх під воєнний суд”. Однак уряд УНР на своєму засіданні 20 жовтня одностайно підтримав видавництво газети, хоч, правда, й засудив надто різку форму критики Є.Петрушевича⁸⁵.

Отже, О.Безпалко значною мірою несе відповідальність за непорозуміння між наддніпрянцями і галичанами, що в 1919 р. все більше поглиблювалося, хоч критичні обставини часу вимагали консолідації національно-державницьких сил⁸⁶. На Державній нараді 25 жовтня 1919 р. у Кам’яниці-Подільському О.Безпалко вкотре виступив на підтримку уряду УНР. “Галицьке громадянство і армія тільки тоді сповнять свою історичну місію, – сказав він, – коли матимуть на оці цілу Україну, а не окремі її частини”⁸⁷. На його думку, повернутися “галичанам додому” можна було “тільки через Київ”⁸⁸. З особливою гостротою О.Безпалко піддав критиці діяльність Є.Петрушевича, відверто заявивши, що “диктатор, один чоловік, за долю народу абсолютно відповідати не може. ...Це аномальне явище мусить бути усунене”⁸⁹.

Остаточний розкол між урядами УНР і ЗУНР (останній повернув свою попередню назву. – *Авт.*) відбувся в листопаді 1919 р. Є.Петрушевич та його уряд, перебуваючи у Відні, захищав галицьку справу дипломатичними методами і сподівався на міжнародне визнання західноукраїнської держави. У свою чергу, уряд УНР пішов на союз із Польщею. Польсько-українська декларація від 2 грудня 1919 р., по суті, проголошувала компетенцію польського уряду на розв’язання східногалицької проблеми. 22 квітня 1920 р. С.Петлюра підписав з Ю.Пілсудським Варшавську конвенцію, за якою для порядку УНР та організації спільного походу проти більшовиків було визнано права Польщі на Західну Україну. На початку 1920 р. територія Наддніпрянщини опинилася під більшовицькою владою.

О.Безпалко як член уряду УНР пропагував необхідність мирної угоди між Україною і Польщею для продовження національно-визвольної боротьби. “Хочемо порозуміння з Польщею, бо маємо в цьому спільний інтерес, – стверджував він у січні 1920 р. – Польська окупація на Україні не може, очевидно, з’єднати собі симпатій українського народу і може тільки скріпити небезпеку большевиків. Тільки Україна національна, Україна як незалежна держава може бути запорукою від большевизму”⁹⁰. На його думку, “взаємовідносини між урядом УНР і Польщею ще не з’ясовані. Декларація 2 грудня (1919 р. – *Авт.*) – це тільки епізод, бо Польща не дала досі ніякої відповіді. В своїй внутрішній політиці ми мусимо працювати в напрямі якнайширшої консолідації українських сил”⁹¹. Очевидно, О.Безпалко сподівався, що польська сторона сприятиме справедливому вирішенню українського питання. На сторінках газети УСДП “Вперед” у Львові О.Безпалко пізніше виправдовував свою позицію тим, що “умов українсько-польської угоди я не знав. Знав лише, що Польща визнає самостійність України, не говорячи про Східну Галичину”⁹².

О.Безпалко вважав основною для української державності небезпеку з боку більшовицької Росії. “Большевицьке військо приносило Україні потрібне насильство, – вважав він. – 1. Нищило її окрему державну самостійність. 2. Вводило на Україну форми правління і господарки зовсім не відповідаючі економічному станові нашого

народу. 3. Самовільно розпоряджалося багатствами України”. “Ми боремося проти большевиків ... тому, що вони стоять нам на дорозі до самостійного життя”⁹³, – підсумував О.Безпалко. Водночас він сподівався на можливість порозуміння між урядом незалежної України та російськими більшовиками, підкреслював, що “в правлячих сферах совітської Росії” вже невдовзі візьме “верх думка, що на Україні большевицька влада не удержиться..., недалекий вже час, коли й Москва поставиться до України як до самостійної державної одиниці...”⁹⁴. О.Безпалко разом з партійними товаришами В.Старосольським, Л.Ганкевичем, М.Ганкевичем та І.Квасницею взяв участь у конференції УСДРП 23-26 лютого 1920 р. у Варшаві, що прийняла резолюцію, в якій домагалася негайного визнання “суверенности українського народу” з боку радянської Росії. Делегати підтримали діяльність уряду УНР і визнали потребу “тіснішого об’єднання соціалістичних партій” різних народів, що боролися за національну державність після повалення російського царизму⁹⁵.

Квітнева 1920 р. Варшавська угода призвела до остаточного розриву взаємин між УСДП і УСДРП – двома “гілками” української соціал-демократії. Зневіра в політику С.Петлюри, поразка національно-визвольних змагань і перебування урядів УНР і ЗУНР в еміграції стали причиною поступової зміни політичного курсу УСДП. В умовах тотального польського наступу проти українства в Галичині, а з іншого боку, – наявності української державності (хоча й ілюзорної) в особі Української Соціалістичної Радянської Республіки та проведення більшовиками політики “українізації” галицька УСДП почала орієнтуватися у вирішенні українського питання на радянську владу. Конференція УСДП 3-4 липня 1920 р. у Львові прийняла політичну резолюцію, в якій засудила плани “тих націоналістичних і шовіністичних кругів, які бажають будувати Українську державу на взір теперішніх капіталістично-імперіялістичних держав”⁹⁶. На відміну від УСДП, наддніпрянська УСДРП в еміграції закликала до продовження національно-визвольної боротьби проти більшовизму і вважала, що на Великій Україні встановлено окупаційний режим. За словами газети УСДРП “Соціалістична думка”, галицькі соціал-демократи помилково вважали “роботу московських сектантів, які розбивають пролетарські сили, відповідаючою інтересам робітництва”⁹⁷.

Постать О.Безпалка, західноукраїнського соціал-демократа, який підтримав ідейну платформу наддніпрянської УСДРП, знову опинилася в центрі міжпартійних суперечок. “Фактом є, що відносини між нами а ЦК є дуже напружені, – писав П.Буняк у листі до В.Старосольського 31 березня 1921 р. – Справа Безпалка, яку т. Мазепа дуже боронив, є майже завершенням нашого обосторонного напруження”⁹⁸. О.Безпалко як міністр праці увійшов до складу нового уряду УНР на чолі з В.Прокоповичем, сформованого у травні 1920 р.⁹⁹ Це було зроблено всупереч рішенню конференції УСДП 27-28 березня 1920 р. у Львові про необхідність розірвати “всяку політичну коаліцію і кооперацію з несоціалістичними елементами”¹⁰⁰. Інший представник УСДП в уряді І.Мазепа, заступник міністра закордонних справ В.Старосольський, вийшов з уряду 4 квітня 1920 р., ще до підписання Варшавської угоди¹⁰¹.

О.Безпалко був делегований ЦК УСДРП в Раду Республіки у Тарнові (Польща) – представницький орган УНР, що працював з лютого до серпня 1921 р.¹⁰² Головна управа УСДП у листі до Закордонної групи УСДРП 10 лютого 1921 р. заявляла, що О.Безпалко “бере участь в нарадах Ради Республіки в Тарнові без відома (УСДП. – Авт.) та без її мандату, а тим самим партія за його промови та його діяльність в Раді не бере ніякої відповідальності”¹⁰³. По суті, це була констатація того факту, що зв’язки між О.Безпалком і УСДП розірвалися. Обстоюючи політичну лінію ЦК УСДРП, О.Безпалко писав у листі до В.Старосольського 15 жовтня 1920 р.: “...Ви мали нагоду добре переконалися, що політичне становище нашого ЦК відповідало все дійсному станови на Україні і дійсним потребам пролетаріату українського і всесвітнього. Як виглядають тепер ті товариші, що або збольшевичилися або клали ставку на

большевізм?” “Ми ідемо далі своєю непохитною лінією, – робив висновок О.Безпалко, – і думаємо тим прислужити не лише нашому народови, але й загальному поступови на Україні”¹⁰⁴.

Отже, Українська національно-демократична революція 1917-1920 рр. була періодом найбільш активної діяльності О.Безпалка, який став, без перебільшення, одним із лідерів української соціал-демократії та визвольних змагань українського народу. Будучи членом УСДП, О.Безпалко підтримував платформу ідейно близької наддніпрянської УСДРП і врешті-решт остаточно розійшовся з партією українських соціал-демократів Галичини, що на початку 1920-х років здійснила ліворадикальну еволюцію. Політична біографія О.Безпалка чітко відобразила напруженість у взаєминах між наддніпрянськими і галицькими лідерами в період Української революції.

Про подальшу діяльність О.Безпалка в еміграції відомо небагато. У кінці 1922 р. він разом з партійними товаришами І.Мазепою та О.Феденком виїхав до Чехо-Словаччини, де активно діяли українські емігрантські організації¹⁰⁵. Займався викладацькою діяльністю в Українській господарській академії у Подебрадах¹⁰⁶. Брав участь у соціал-демократичному русі, зокрема був присутній разом з Б.Мартосом і Б.Матюшенком від УСДРП 12 серпня 1922 р. на конференції виконкому II Інтернаціоналу в Празі¹⁰⁷. О.Безпалко, О.Бочковський, І.Мазепа, Б. і М. Матюшенки та В.Старосольський підписали декларацію УСДРП 21 травня 1923 р., що була приурочена до відкриття гамбурзького конгресу Соціалістичного робітничого інтернаціоналу. У декларації висловлювався протест проти “безоглядного економічного визиску та жорстокого національного терору, який проводить російське деспотичне правительтво на Україні, в Грузії та в інших окупованих країнах...”. На думку авторів декларації, конгрес “мусить осудити цю політику якнайгостріше”. Крім того, було піддано критиці рішення Антанти від 14 березня 1923 р. щодо визнання польської окупації Східної Галичини¹⁰⁸.

О.Безпалко входив до Закордонної групи УСДРП під проводом І.Мазепа, П.Феденка та Б.Матюшенка, що прагнула чітко слідувати у своїй діяльності концепції демократичного соціалізму за зразком західноєвропейської соціал-демократії¹⁰⁹. “В цілому теза про примат демократії у боротьбі не тільки за безпосередні, але й перспективні завдання українського робітничого класу була альфою і омегою політичної платформи, на якій стояли І.Мазепа та його сподвижники”¹¹⁰, – стверджує вітчизняний дослідник В.Трощинський.

З часом О.Безпалко відійшов від активної політичної діяльності. Про причини цього довідуємося з листа до Миколи Ганкевича від 27 липня 1929 р. “Від якогось часу я мусів відійти від активної політики, бо еміграція не сприяє порозумінню і зближенню людей, а навпаки, – писав О.Безпалко. – Тому наступив між мною а Мазепою розрив... Я віддав ся цілком науковим дослідям літерат.[урного], істор.[ичного] і соц.[іологічного] характеру”¹¹¹.

Отже, О.Безпалко відіграв значну роль у становленні і розвитку соціал-демократичного руху в Західній Україні на початку ХХ ст., продовжив свою діяльність як соціал-демократ в еміграції у міжвоєнний період. Він брав активну участь у боротьбі за українську державність, був членом УНРади ЗУНР та уряду УНР в 1919-1920 рр. Політична біографія О.Безпалка, коли він опинився в епіцентрі протистояння між двома українськими урядами, засвідчила драматичний характер подій Української революції. Подальшого, більш детального вивчення заслуговують такі аспекти теми, як внесок О.Безпалка у формування ідейних засад і політичного курсу західноукраїнської “гілки” соціал-демократії, діяльність в еміграції тощо.

- ¹ Ганкевич Л. З минулого нашої партії (Матеріяли до історії УСДП) // Календар "Вперед": 1920. – Львів, 1920. – С.17-34; Левинський В. Нарис розвитку українського робітничого руху в Галичині. – К., 1914 *та ін.*
- ² Винниченко В. Відродження нації. Част. III. – К. – Відень, 1920; Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. 1917-1921. – Прага, 1942. – Т.II *та ін.*
- ³ Енциклопедія Українознавства. Словникова частина. Перевид. в Україні. – Львів, 1993. – Т.1. – С.107; Довідник з історії України (А – Я) / За заг. ред. І.Підкови, Р.Шуста. – К., 2001. – С.55.
- ⁴ Васюк Л.И. Революционное движение на Буковине в конце XIX – начале XX в. – Львов, 1990; Кукурудзяк М.Г. Робітничий рух на Північній Буковині наприкінці XIX – на початку XX століття. – Львів, 1982.
- ⁵ Добржанський О. Національний рух українців Буковини другої половини XIX – початку XX ст. – Чернівці, 1999; Кугутяк М. Історія української націонал-демократії (1918-1929). – К. – Івано-Франківськ, 2002; Великий В. Джерела до вивчення державного будівництва в ЗУНР. – Івано-Франківськ, 2003; Жерноклеєв О. Українська соціал-демократія в Галичині: нарис історії (1899 – 1918). – К., 2000; Райківський І. Галицька соціал-демократія в Українській революції 1917-1920 років // Галичина. – 1998. – №1(2). – С.42-55 *та ін.*
- ⁶ Najdus W. Polska partia socjalno-demokratyczna Galicji i Śląska, 1890-1919. – Warszawa, 1983.
- ⁷ Наші кандидати. Тов. Осип Безпалко // Земля і воля. – 1911. – 11 червня.
- ⁸ Там само.
- ⁹ Там само.
- ¹⁰ Воля. – 1906. – 1 квітня.
- ¹¹ Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІАУЛ), ф.146, оп.8, спр.574, арк.34.
- ¹² Наш голос. – 1910. – №2. – С.121.
- ¹³ Борба. – 1909. – №1. – С.17.
- ¹⁴ ЦДІАУЛ, ф.387, оп.1, спр.38, арк.2.
- ¹⁵ Державний архів Чернівецької області (далі – ДАЧО), ф.3, оп.1, спр.9883, арк.3-3 зв.
- ¹⁶ Там само, ф.211, оп.1, спр.8999, арк.1-1 зв.
- ¹⁷ Там само, ф.3, оп.1, спр.10186, арк.1, 3-5 зв.
- ¹⁸ Борба. – 1909. – №1. – С.11-12.
- ¹⁹ Земля і воля. – 1910. – 23 липня.
- ²⁰ ДАЧО, ф.3, оп.1, спр.11120, арк.3-5.
- ²¹ Наш голос. – 1910. – №2. – С.121-122.
- ²² Борба. – 1911. – 12 листопада.
- ²³ Земля і воля. – 1909. – 4 квітня.
- ²⁴ ЦДІАУЛ, ф.387, оп.1, спр.64, арк.27-28.
- ²⁵ Verein für Geschichte der Arbeiterbewegung, Wien, Archiv Sozialdemokratische Parteistellen, Kt. 140, M. "Bukowina".
- ²⁶ Земля і воля. – 1911. – 5 лютого.
- ²⁷ Там само. – 30 грудня.
- ²⁸ Вперед. Одноднівка Екзекутивного комітету УСДП. – Львів, 1911.
- ²⁹ Діло. – 1911. – 5 грудня.
- ³⁰ Земля і воля. – 1911. – 30 грудня.
- ³¹ Там само.
- ³² ЦДІАУЛ, ф.387, оп.1, спр.39, арк.24.
- ³³ Там само.
- ³⁴ Борба. – 1911. – 15 грудня.
- ³⁵ Вперед. Одноднівка Екзекутивного Комітету УСДП.
- ³⁶ Там само.
- ³⁷ ЦДІАУЛ, ф.309, оп.1, спр.2258, арк.11-11 зв.; ф.387, оп.1, спр.38, арк.15.
- ³⁸ Там само, спр.39, арк.18.
- ³⁹ Борба. – 1912. – 15 квітня.
- ⁴⁰ Там само.
- ⁴¹ Див.: Жерноклеєв О. Назв. праця. – С.112-113.
- ⁴² Залізничник. – 1912. – 15 листопада.
- ⁴³ Борба. – 1912. – 14 грудня.
- ⁴⁴ Там само. – 1914. – 18 березня; Діло. – 1914. – 19 (6) березня.
- ⁴⁵ Борба. – 1914. – 18 березня.
- ⁴⁶ Там само.
- ⁴⁷ Там само.
- ⁴⁸ Наша партія в часі війни // Українська робітничка газета. – 1918. – 23 березня.
- ⁴⁹ Васюк Л.И. Назв. праця. – С.70.
- ⁵⁰ Чернецький А. Спомини з мого життя. – К., 2001. – С.44.
- ⁵¹ Наша партія в часі війни // Українська робітничка газета. – 1918. – 23 березня.
- ⁵² Робітничий прапор. – 1915. – № 2. – С.15-16.
- ⁵³ ЦДІАУЛ, ф.360, оп.1, спр.53, арк.12 зв.
- ⁵⁴ Жерноклеєв О. Назв. праця. – С.131-132.

- ⁵⁵ Діло. – 1918. – 22 жовтня.
- ⁵⁶ Ярославин С. Визвольна боротьба на західно-українських землях у 1918-1923 рр. – Філадельфія, 1956. – С.86.
- ⁵⁷ Робітничі збори // Республіканець. – 1919. – 20 березня.
- ⁵⁸ Там само.
- ⁵⁹ Република. – 1919. – 28 березня.
- ⁶⁰ Республіканець. – 1919. – 22 лютого.
- ⁶¹ Там само.
- ⁶² Республіканець. – 1919. – 6 березня, 9 березня.
- ⁶³ Ганкевич Л. З минулого нашої партії (Матеріали до історії УСДП) // Календар “Вперед”: 1920. – С.32.
- ⁶⁴ Звіт з Партійної Конференції Української Соціал-Демократичної Партії Зах. Обл. УНР, яка відбулася дня 28 і 29 марта 1919 р. в Станіславові. – Дрогобич, 1919. – С.8, 9.
- ⁶⁵ Там само. – С.10.
- ⁶⁶ Там само. – С.14.
- ⁶⁷ Република. – 1919. – 5 квітня.
- ⁶⁸ Республіканець. – 1919. – 3 квітня.
- ⁶⁹ Там само. – 3 квітня, 6 квітня.
- ⁷⁰ Република. – 1919. – 3 квітня.
- ⁷¹ Республіканець. – 1919. – 6 квітня.
- ⁷² Република. – 1919. – 17 квітня.
- ⁷³ Вперед. – 1918. – 29 листопада.
- ⁷⁴ Робітничая газета. – 1919. – 16 січня.
- ⁷⁵ Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття. – К., 1993. – С.261.
- ⁷⁶ Винниченко В. Назв. праця. Част.ІІІ. – С.289, 290.
- ⁷⁷ Вперед. – 1919. – 25 жовтня.
- ⁷⁸ Доценко О. Літопис української революції. Матеріали й документи до історії української революції. 1917-1922. – К.-Львів, 1923. – Т.ІІ, кн.4. – С.78.
- ⁷⁹ Мазепа І. Назв. праця. – Т.ІІ. – С.114.
- ⁸⁰ Назарук О. Рік на Великій Україні. Спомини з української революції. – Відень, 1920. – С.255.
- ⁸¹ Там само. – С.200.
- ⁸² Шляхами Державного злочину // Боротьба. – 1919. – 12 жовтня.
- ⁸³ До оборони Республіки // Там само. – 14 листопада.
- ⁸⁴ Там само. – 17 жовтня.
- ⁸⁵ Мазепа І. Назв. праця. – Т.ІІ. – С.113, 114.
- ⁸⁶ Ярославин С. Назв. праця. – С.108.
- ⁸⁷ Доценко О. Назв. праця. – Т.ІІ, кн.4. – С.135.
- ⁸⁸ Боротьба. – 1919. – 1 листопада.
- ⁸⁹ Державна нарада // Робітничая газета. – 1919. – 31 жовтня.
- ⁹⁰ Україна і Польща // Вперед. – 1920. – 24 січня.
- ⁹¹ Мазепа І. Назв. праця. – Т.ІІ. – С.190.
- ⁹² Безпалко О. Проти злоби // Вперед. – 1920. – 8 серпня.
- ⁹³ Доценко О. Літопис української революції. Матеріали й документи до історії української революції. 1917-1922. – Тарнів-Львів, 1924. – Т.ІІ, кн.5. – С.122.
- ⁹⁴ Українська справа під сучасну хвилину // Вперед. – 1920. – 29 січня.
- ⁹⁵ Вперед. – 1920. – 2 березня, 12 березня.
- ⁹⁶ Земля і воля. – 1920. – 11 липня.
- ⁹⁷ Соціалістична думка. – 1921. – 17 липня.
- ⁹⁸ ЦДІАУЛ, ф.360, оп.1, спр.489, арк.5.
- ⁹⁹ Нагаєвський І. Назв. праця. – С.332.
- ¹⁰⁰ Вперед. – 1920. – 30 березня.
- ¹⁰¹ Słowo polskie. – 1920. – 26 kwietnia.
- ¹⁰² Вперед. – 1921. – 24 березня.
- ¹⁰³ Голос соціаліста. Неперіодичне видання Закордонної Групи УСДРП. Збірник 1. – К. – Прага – Львів, 1924. – С.4.
- ¹⁰⁴ ЦДІАУЛ, ф.360, оп.1, спр.482, арк.1 зв.
- ¹⁰⁵ Голос соціаліста. Збірник 1. – С.82.
- ¹⁰⁶ ЦДІАУЛ, ф.360, оп.1, спр.482, арк.3.
- ¹⁰⁷ Соціалістична думка. – 1922. – 5 вересня.
- ¹⁰⁸ Трошинський В.П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. – К., 1994. – С.140.
- ¹⁰⁹ Там само. – С.133.
- ¹¹⁰ Там само. – С.135.
- ¹¹¹ ЦДІАУЛ, ф.309, оп.1, спр.2258, арк.7.